

*Рева Л.Г.
Національна бібліотека України
ім.В.І.Вернадського*

**ЄВГЕН ДОМЕТІЙОВИЧ ОНАЦЬКИЙ
(1894-1979) – УРОДЖЕНЕЦЬ м.ГЛУХОВА,
ДОСЛІДНИК ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Глухів має давню і славу історію. Вперше згадується в літописах як одне з давньоруських міст під 1152 р. У XIII-XIV ст. місто було центром Глухівського удільного князівства, що входило до складу Чернігівського князівства.

У другій половині XIV ст. Литва приєднала до себе Чернігівсько-Сіверську землю, куди входив і Глухів. До Московської держави місто відійшло після перемоги російських військ над Литвою у 1503 році, проте 1618 р. за Деулінським мирним договором знову потрапило до складу Речі Посполитої. З початком Хмельниччини у 1648 р. формується Глухівська козацька сотня, яка згодом увійшла до складу Ніжинського полку.

У 1708 р. місто, що мало розвинену інфраструктуру і Магдебурзьке право, після зруйнування Батурина отримало статус столиці гетьманської і Лівобережної України, де знаходилась резиденція гетьманів І.Скоропадського (1708-1722), Д.Апостола (1727-1734), К.Розумовського (1750-1764). З 1782 р. Глухів – повітове місто Новгород-Сіверського намісництва, з 1796 р. – Малоросійської, з 1802 р. – Чернігівської губерній.

Остання столиця Гетьманщини була відома і як значний культурний центр. З 1729 р. тут почала діяти перша в Україні школа підготовки співаків та музик для придворного хору й оркестру, а у 50-х роках XVIII ст. за гетьмана К.Розумовського з'явився перший в Україні професійний театр західного взірця.

Глухів багатий на славні імена, уродженцями якого були композитори М.Березовський (1745-1777) та Д.Бортнянський (1751-1825), художники А.Лосенко (1737-1773) і М.Мурашко (1844-1909). Його відвідували М.Ломоносов, М.Гоголь, Д.Фонвізін, кілька разів Тарас Шевченко, Марко Вовчок.

Радянська влада XX ст., «причесавши» місто під шаблон провінційного містечка, не змогла викреслити яскраві сторінки його історії. Незалежність нашої держави дає змогу ширше дивитися на майбутні орієнтири Глухова, на серйозні дослідження його історичних віх, на підняття із закутків забуття невідомих або призабутих імен, що були не на часі в імперії.

В когорті цих імен своєю почесне місце посідає учений, громадський діяч, політик, дипломат, журналіст Євген Дометійович Онацький [1]. Народився він 1 січня 1894 р. в Глухові. Навчався в Кам'янець-Подільській гімназії (1904-1912), продовжив освіту в Київському університеті

св.Володимира на історико-філологічному факультеті (1912-1917). Був членом нелегального студентського гуртка, членом Ради університетської громади та членом головної студентської ради вищих шкіл Києва. Співав у хорі О.Кошиця. У квітні 1917 р. став членом і секретарем Української Центральної Ради від Чернігівщини, брав участь у переговорах з урядами козацьких військ Кубані і Дону. Тоді ж почав публіцистичну та наукову діяльність. У лютому 1918 р. з ідеологічних розходжень вийшов з партії українських революціонерів, а разом з тим і з президії Центральної Ради. 1919 р. він, як член української делегації, був направлений в Париж для участі в конференції миру, але, не доїхавши до місця, емігрував до Швейцарії, Лозанни. У липні цього ж року, як політичний емігрант, переїхав до Риму, де працював керівником прес-бюро в дипломатичному представництві УНР, видавав часопис «La voce del Ukraina». У своїх статтях історико-політичної тематики, які дописував до галицьких та українських газет США і Канади, порушував актуальні питання українського та міжнародного життя.

1921 р. помер його батько, Дометій Григорович, колишній учитель Глухівського учительського інституту та бібліотекар Київського історичного музею.

Упродовж 1927-1943 рр. Євген Дометійович очолював Українську громаду в Римі. Як представник ОУН, він спілкувався з політичними діячами Італії і швидко став одним із провідних діячів націоналістичного руху, членом Проводу Українських Націоналістів, брав участь в асоціації закордонної преси цієї країни. З 1931 р. він – кореспондент американської «Свободи» та канадського «Нового шляху».

Є.Онацький співпрацював з італійськими ученими, письменниками, літераторами Л.Сальвіні, Р.Корео, Лью Гитто та ін., викладав українську мову і літературу у Вищому Східному інституті в Неаполі (1936-1940) та українську мову в Римському університеті (1940-1943), підготував до друку «Українську теоретично-практичну граматику для італійців» (1937) та «Словник українсько-італійський» (1941).

Під час Другої світової війни 1943 р. за політичну діяльність його було заарештовано гестапівцями й кинуто до італійської в'язниці «Реджина Челі», а потім переведено до німецьких таборів Берліна й Оранієнбаума.

До Риму він повернувся 1945 року, написав спомини про ув'язнення «У Вавилонському полоні» (Буенос-Айрес, 1949), а також «Енциклопедію українських символів, вірувань і звичаїв». У своїх спогадах глухівчанин написав: «Передо мною лежала розгорнена, розкішно видана «Всесвітня мітологія» Прамполіні. І я, студіюючи світові уособлення та символи релігійних ідей і вірувань

людства, намагався віднаходити в них коріння вірувань і символів, що ще донедавна жили й виявлялися в звичаях, віруваннях та символах українського народу» [2].

1947 р. учений виїхав до Аргентини, де брав участь у суспільно-громадському житті своїх співвітчизників, став одним із засновників Спілки Українських науковців. Як видатного громадського діяча, його було обрано головою Української центральної репрезентації (1945-1960) в Аргентині, головою її Головної Ради (1960-63). «Розпочався новий період життя й праці. Яке щастя для емігранта, коли він, опинившись на чужій землі, знаходить відразу своїх земляків і бодай частину своєї духової Батьківщини!», – написав він по приїзді [3]. Тут він редагував аргентинські часописи «Наш клич», «Дзвін», альманах-календар «Відродження», де опублікував ряд своїх статей і розвідок на історичні, мовознавчі та літературознавчі теми, написав й видав ґрунтовну «Українську малу енциклопедію» (УМЕ) (1957-1967), кілька книг-спогадів під назвою «У вічному місті», студії з історії та культури України, основ суспільного ладу тощо. Особливо цікавою є його серія нарисів про видатних діячів України та Європи «Портрети в профіль» (1965).

Помер Є.Д.Онацький в Аргентині 27 жовтня 1979 р. [4]. Вся його багатогранна була підпорядкована служінню Україні, її історії, літературі.

Серед творчої спадщини ученого особливе місце займає реферат про творчість Лесі Українки, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ в «Архіві Є.Д. Онацького» (ф. 227, спр. 12). Реферат подаємо у цій публікації.

**Онацький Є.Д. (псевд.: Сисосенко Євг.)
[Реферат про творчість Лесі Українки]**

(1920-і роки)

(Чорні чорнила, скоропис*)

Подано за оригіналом скоропису*

«На залізний вівтар свого вбогого краю вона поклала все, що мала – і талант, і серце, і свої недовгі дні»

(Л.Старицька-Черняхівська)

В цьому невеличкому рефераті я не маю наміру ані викладати докладного життєпису Лесі Українки, ані робити критичного розгляду її творів. Навіть не всіх творів я торкнувся. Лишаю цілком осторонь чудову «Лісову казку» – про те, як живе і умирає природа, – «Кам'яного господаря» – дуже вдатну спробу внести в скарбницю української літератури цю переробку світової ідеї і деякі інші більш дрібні речі. Я *поминаю* заслуги Л.У. на полі дитячої літератури, її журнальні критичні статті, її більш-менш вдатні спроби писати прозою. Все се поминаю я, бо хочу оповісти тільки про те, як поетеса

любила народ свій, і як ця любов до рідного люду відбивалася у її творах, синтезувалася в художні образи і підтримувала Лесю Українку в найгірші хвилини її життя, піддаючи сили боротися з його пригодами, яких так багато вона зазнала.

Уродилася Леся Українка в 1872 р. в українській родині Косачів, і похрещенню мала назвисько – Лариса. Матір'ю її була відома широким колам українського громадянства під псевдонімом Олена Пчілка українська письменниця, і, натурально, що все до української літератури, історії та звичаїв належно, свято шанувалось в її родині, і це шанування і побожна любов до рідного українського змалку прищепилась дівчинці.

Ніколи не визначалась Леся особливим здоров'ям, і це спричинилось до того, що її не віддали до гімназії, де б вона неминуче підпала страшному русифікаторству, яке б тільки скалічило і внесло розлад в гармонійну душу, – виховувалась і вчилася Леся вдома під керівництвом і по вказівкам своєї мами. Не диво, що вже в 12 років була вже запальною патріоткою і говорила добірною українською мовою.

На 12-му році життя свого Леся пише перший вірш, і того ж таки року відкрилась у неї хвороба, що врешті привела її до могили, – відкрився туберкульоз, котрий спершу прикинувся до руки. Се було перше дитяче горе Лесі.

Леся надзвичайно любила музику і вчилася її, але тепер мусіла її кинути. В той час, коли всі діти бавляться, пустуючи проти сонця, бігають, сміються, Леся мусіла лежати на ліжку, віддавшись дитячій фантазії, віддавшись мріям, котрі відтоді почали їй замінювати особисте життя. І вже тоді, ще в тих мріях, вона створила свій ідеал – свого лицаря, але сей лицар не був гордим переможцем, що все підбиває собі під ноги і на все згорда зневажливо поглядає, – очам Лесі ввижалася інша постать, постать лицаря подоланого, що і в нещасті поразки не згинається і сміливо підставляє груди свої під спис коп'я: – «Убий, не здамся!».

«Убий, не здамся!» – се стало лозунгом, гаслом, з котрим Леся ввійшла в життя, а її лицарі, її прекрасний, але нещасливий лицар в фантазії її перетворився в народ, бідний, нещасливий, подоланий, але все прекрасний український народ.

20 років було Лесі, коли вийшла в світ перша збірка її віршів – «На крилах пісень» – видана, звичайно, у Львові, бо в Росії в ті часи не те писать або читать, – говорити по-українському в прилюдних зібраннях заборонялося.

До тебе, Україно, наша бездоляная мати,
Струна моя перша озветься.

І буде струна урочисто та тихо лунати,
І пісня від серця поллеться.

От вірш, котрим починається перший збірник творів Лесі Українки, от головний мотив, котрий

звучить у всій тій книжці, котрий звучатиме потому у всіх послідуєщих. Та і не могло бути інакше. Донька високо свідомої матері, племінниця Михайла Драгоманова, котрий мав на неї великий вплив, інтимно знайома з родинами Старицьких і М.В.Лисенка, – родинами, [які] живо відчували всяку ненормальну пульсацію українського життя, – і глибоко нещаслива в своєму особистому життю, чи могла вона не відчувати болів ще більш нещасної України? І це нещастя рідного краю так захоплює Лесю, що вона не має нахилу, природного у всіх хворих, жалітися на свої особисті болі. «Все гаразд, все гаразд», – казала вона на запитання близьких про стан здоров'я її душі чи тіла. А між тим це особисте було далеко не «гаразд» – сухоти все гострилися, розвивались, не давали змоги як слід працювати, безоглядно віддаватися громадянському життю.

Горить моє серце, його запалила
Гарячая іскра палкого жалю...
Чому ж я не плачу? Рясними сльозами
Чому я страшного вогню не заллю?
Хотіла б я вийти у чистеє поле,
Припасти лицем до сирій землі
І так заридати, щоб зорі почувли,
Щоб люде вжахнулись на сльози мої.

Так пише Леся Українка в одному із своїх віршів, і цей стогін, що мимоволі вирвався з глибин її душі, показує, яка повинна була бути та рана, коли вона примусила до такого кроку повдержливого щодо вияву своїх особистих почувань поетеси.

Але – пройшла хвилина, – і знов її особисте відступає, заслонюється громадянським.

Сторононько рідна! Коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташинка несміло
Немов перед бурею в темному гаю.

І знову замовкне... як глухо, як тихо... Ой лихо!...

І їй хочеться зломить оту мертвотную і тяжкую тишу, хочеться так заспівати, щоб розбудить усіх сонних та заснулих, щоб зігнать з полів рідної країни холодную зиму національної несвідомості:

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б та щира, гарячая мова
Зломила зиму?
І розлягалась би завжди по гаю
Ясна, голосна
Пісня, й розквітла у рідному краю
Новая весна?

В ті тяжкі роки, коли все українське було приспане тяжкою рукою російських адміністраторів, коли навкруги на всіх словах так безнадійно виглядала українська дійсність, поетеса не хоче губити надію на кращу будучину і цю надію пробує влити і в павші душі:

Я хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні,
Без надії-таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи, сумні!

Нашо даремні скорботи?
Назад нема нам вороття!
Берімось краще до роботи,
Змагатись за нове життя!

1899 р. вийшов другий збірник її творів «Думи і мрії». І тут ми також бачимо деякі вірші, з котрих визирає страшне особисте горе.

Поки я недужа, не клич до роботи,
В заржавілих пахвах меча не ворущ,
Мені тепер сумно, я прагну розваги,
Прошу тебе, свіжої рани не руш.

Та такий настрій недовго триває і поетеса скоро переходить до інших нот:

Промчала та буря, негода палка надо мною
Але не зломила мене, до землі не прибила...
Нехай там збирається гірша, страшніша негода,
Нехай там узброїться в гостру, огненну зброю,
Я вийду сама проти неї
І стану – помір'єм силу...

І вона знову затуляє свої рани, щоб не смутити її товаришів по праці, вона знов звертається до рідного краю. А там було погано.

Скрізь марище, з хаосу виринали
Лиха зараза, голод, злидні, жах...

І знов серце Лесі стискається від болю, – від болю, котрий тепер веде вже од любові до ненависті.

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю,
Як я тебе згадую,
У грудях серце з туги, з жалю гине...

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля.

А тяжчого від твого не видали,
Вони б ним ридали,
Та сором сліз, що ллються від безсилля,
Країна ціла може в них втопитись;
Доволі вже їм литись,

Щоб сльози там, де навіть крові мало!

Так звучить перший акорд цього настрою, а потому ті ж самі ноти ми зустрічаємо і в «Ангелі помсти», «Fiat pox», «Ворогам», «Грішниця», «Одержима» і ін. Муза Лесі рішуче схиляється на бік ненависті до ворогів.

Що ж тільки той ненависті не знає,

Хто цілий вік нікого не любив –

наче відповідає поетеса на можливі закиди в вірші «На спомин товарищі».

Цікаво розроблений цей мотив в поемі «Грішниця». Се було, – оповідає поетеса, – під час однієї війни, коли вороги заволодили містом і почали знущатись над його мешканцями. Молода дівчинка хотіла хоч коштом власного життя видобути місто з рук ворогів і для цієї мети робить вибух розривної кулі під муром вежі. Але камінь з тієї вежі, падаючи,

влучив у дівчину. Її забрали до шпиталу, де сестра-жалібниця хотіла її напутити, та – даремно. *Грішниця не визнає своєї вини – «мене любов ненависті навчала», колись і вона «образу сльозами зустрічала і була лагідна, тиха, і вірила в братерську любов». «Я думала, що лад такий можливий між ворогом і бранцем». Але, коли вороги заволоділи містом, вона побачила, що «хто хилився найнижче, того найбільш топтали», що «гинуло найкраще»...*

Тоді в мені вспалахнула ненависть

До тих, що нищили мою любов.

В сей час до неї прийшов один товариш і промовив: «Ходи, ми знову на війну зібрались, не ми уб'єм, то нас вони уб'ють... Ми мусім боронитись, поможи нам! Невже ти будеш осторонь сидіти і споглядати, як ллється братня кров? Ні, сором се терпіти. Наша смерть научить інших, як треба жити. Ходи, з тобою, певно, й другі підуть... І я пішла...».

Леся кличе боротись, битись з тими ворогами, але для того треба людей сильних, а Леся часто-густо чувала докори за кваліть її товаришів. Старі робітники казали:

Тепер черга на вас,

На вас, робітники незнані, молодії,

Та тільки хто ви, де? Подайте голос нам!

Невже ті голоси несміливі, слабії,

Квиління немовлят – належать справді вам?

І поетеса теж питає:

Невже се так?

Що ж, браття, мовчите?

Подаймо їм велику розвагу

Скажім і докажім, що ми бойці самі!

А ні – то треба мати хоч ту сумну відвагу –

Сказать старім бойцям: «Не ждіть,

Не прийдем ми!

Відповідь, очевидно, ніхто не збирався давати, але вона дозрівала в душі поетеси сама собою, поки, нарешті, не вилилась в гіркий, жорстокий осуд:

Так, ми раби, – немає гірших в світі!,

Феллахи, парії щасливіші від нас,

Бо в них і розум, і думки сповиті,

А в нас вогонь титана ще не згас...

Ми навіть власної не маєм хати,

Усе відкрите в нас тюремним ключарям,

Не нам, обідраним невільникам казати,

Речення гордєє: мій дом – мій храм...

Поетесу гнітить та дріб'язковість інтересів, те буденне життя, котрим живе українське громадянство, і вона в драмі «Руфін і Прісцілла» з дивним реалізмом малює громаду християн перших віків, що, звичайно, ідеалістично і малюється, і уявляється. Леся ж Українка малює огидні картини дрібного себелюбства, егоїзму і т.д. Найвищий ідеалізм не видержує дуже часто проти людської пошлості, люди – завжди люди, і в найсвятіші, найчистіші храми, які тільки коли-небудь були

утворені людською ідеєю завжди уміли внести скільки треба бруду. Але ця людська пошлість, цей моральний бруд середніх (пересічних) істот людськості, тільки ще рельєфніше, ще різче відтіняють всю красу і величність ідейного піднесення, в котрім непомітно і розпливається все дріб'язкове і буденне.

Лесі Українці *частенько закидували*, що вона ховалася від сучасності в глибинь віків та далеких країв, звідки і брала теми для своїх творів. Але це – абсолютно несправедливий закид, бо який би сюжет і життя яких-будь народів, якого б то не було часу, не брала поетеса, він набирив у неї характерні українські риси, перетворювався в суто український сюжет. Але віддаленість подій, про котрі оповідала, давала можливість ясніше і яскравіше висловлюватись, не боячись цензурних утисків.

І дійсно, хто не побачить в картинах «Вавілонського полону» – полону українського, ганебність котрого тільки *рідкі* з сучасних поетесі людей так являли, як уявляла його вона, ганебність котрого тільки тепер з подихом волі починають відчувати і ширші кола українського громадянства. І заслуга Лесі Українки в тому, що вона так повно, так яскраво в своїх художніх творах змалювала увесь біль і увесь сором того полону, як ще ніхто...

Хіба ж ви не бачите, хіба ви не чуєте в цьому крику жидівських дівчат, над котрими знущаються вавілоняни – крику дівчат та жінок українських? Не даремно ж ще Шевченко співав стільки про покриток і шукав помочі, правди і в Бога, і в людей... «Москаль любить жартуючи, грабуючи... Кине та й піде на Московщину, а дівчина гине». А між тим це явище було так зрозуміло – «На те він раб», – каже вавілонянин в «Вавілонському полоні».

Розверніть маленьку *п'єсу* – картинку «В дому роботи, в краю неволі» – тут оповідається про двох рабів – єгиптянина і гебрея. Вони разом працюють над збудуванням пірамід і під час одпочинку завели розмову, що зробив би кожний з них, коли б діставсь на волю. Єгиптянин з захопленням оповідає, як би він сам, без примусу, будував би ці самі піраміди, тільки не для царів вже, а для тих, хто добрі діла творить. Які б величні та високі піраміди він збудував, як би їх прикрасив. «А ти? Що ти б зробив?». – «Я? Що зробив би я? Розруйнував би Ніл і затопив би увесь сей край неволі...».

Тоді єгиптянин дає йому в лице рукою. На гвалт прибігає дозорець і жене обох їх на роботу. Тоді єгиптянин просить пробачити йому, бо він

Забув, що ми ж таки товариші з тобою,

Бо ж маємо ми спільний дім роботи...

Єврей:

Нічого, так і треба:

Я ж мушу знати, що я тут раб рабів,

Що він мені чужий, сей край неволі,

Що тут мені товаришів нема...

Давно померла Леся Українка, і не бачила вона ні розвитку і ходу нашої революції, ані чула ті словесні чи моральні стугани, що одержували українці від «товаришів по роботі», «ножі в спину революції»... І коли ми пригадуємо всю політику і діяльність так званих «наших меншостів» на протязі всієї діяльності Центральної Ради, ми можемо тільки з глибокою пошаною і здивованням вказати на цей факт *далеко сяглого передбачення майбутности*, що виявила поетеса в своїй творчості. Так, ми повинні були й самі розруйнувати ті «Краї неволі», коли б обставини не зруйнували його раніше, бо тільки його зруйнування дало нам можливість вільно дихати, між тим як для «меншостів це дім роботи», зруйнування якого їх завдає їм принайменше небезпеку стати в лави безробітних. Трагічна колізія, суть якої гелієм творчості була вказана поетесою долею моменту до втілення самої колізії.

Українцям чужий сей край неволі, в ньому їм «товаришів нема», і ясно, що коли хотять і вони мати товаришів, то *мусять здобути собі волю*. І Леся вказує до того два шляхи – один шлях, вже мною зазначений – це шлях ненависти і смерті за рідний край: «*На спомин товаришці*» і «Грішниця». Проте ж, в той час, коли писала Леся, Україна була так пригнічена, свідомих людей було так мало, можливості, котрі тепер розкриваються перед нами, неіснували навіть в мріях – і було ясно, що про пружну силу говорити не приходилось. Треба було шукати нового шляху. І цей шлях Леся Українка вказує в поемі «На руїнах». Пророчиця Тірца навчас, що треба дбати про майбутнє, треба працювати. Дівчина не хоче прясти, бо:

Робота наша марна. Хто ж буде носити
Шати сі, як напряду? Мій брат в Ассирії,
В ворожій війську, неволячи, в неволі
Сам загине. На кого дбати?

– Дбай сама за себе, то будеш вільна, – перед
ворогами

не скажеш, хто мені одержу дасть.
Не скаже ворог: я тебе вдягаю...

Далі Тірца бачить дівча-підлітка, котре теж не
хоче нічого робити, бо її подружки плетуть кошики,
щоб носити землю на могилки своїх батьків, що
полягли, боронячи святиню. А в неї нема й могили,
бо батько в Вавилоні буде новий храм Ваалу:

А ти будуй для себе хату,
Не на могилу, на оселю дбай,
Щоб не була чужою в ріднім краю.
Не скажеш ти: хто дасть мені притулок?
Не скаже ворог: я для тебе захист! –
Жінка ж дбає про багаття, котре гасне:
Нащо йому горіти? Жінка дбає
В своїй оселі про багаття хатне...

А де ж моя оселя? Серед поля?
Для кого маю берегти багаття?

Тірца вказує на дитину:

Для сього, і для себе. Серед поля
Своїй дитині розпали багаття,
Нагрій і нагодуй, щоб не квилито
Коло сухих грудей твоє дитя.
Щоб не тремтіло з холоду під рам'ям,
Щоб не ридала ти, мов безпорадна:
Хто дасть мені багаття хатне,
Щоб ворог не сказав: ходи до мене...
Далі Тірца бачить чоловіка, котрий в розпачі
лежить на землі, бо не знає, що робити з мечем
пощербленим та ще і на руїнах:

Куди ж той меч?!

Руїні непотрібна оборона...

Тірца:

Розкуй меча на рало. Час настане.

Потрібна оборона і руїні,

Бо прийде ворог і розоре землю,

Насіє збіжжя і збере жнива,

І буде хлібом люд сей годувати

І вдруге завоює Палестину...

Вже без меча, самим блискучим ралом,

Бо скажуть в голос сирота й вдовиці –

Благословен той, хто хліб дає...

... Чий хліб і праця – того і землі...

Незалежність від ворога, незалежність навіть в
дрібницях, незалежність горда і рішуча – од тої ідеї,
що наказувала Леся своїм читачам. Поки край рідний
є ще руїна, поки ворог лютує на всім просторі його,
поки нема пружної, фізичної сили, єдиною, зате
непереборною силою є сила духу. Підтримуй своє
і не бери чужого. Най се своє буде трохи гірше, ніж
від нього буде пахнуть димом пожежі, димом руїни,
може трохи гірким, поганим, але сей дим повинен
нагадувати про наше діло очистити його від того
запаху, від того поганого присмаку.

Любов'ю до рідного краю, до рідного люду
перейняті і всі інші твори Лесі Українки. І велич цієї
любові змальовує поетеса в поемі «Роберт Брюс»,
котрий, єдиний до всього славного лицарства,
не спокусився соромітницькими ласками, не
відсахнувся рідного люду, кинув усе і пружною
рукою відстоював його права.

Яким ореолом святости окружає поетеса Іфігенію
в Тавріді, котра рідному краєві хотіла спершу віддати
своє життя, але, коли потреби в цьому не виявились,
віддала ще більше – молодість, красу і славу, і навіть
свою любов до його перемоги і згодилась проводити
найкращі роки в далекій забутій країні:

Коли для слави рідної країни
Така потрібна жертва Артеміді,
Щоб Іфігенія жила в сій стороні
Без слави, без родини, без імення,
Хай буде так... Аргосе мій, воліла б
Сто раз умерти, ніж жити тут...

Але, здається, найбільш яскраво ця любов до
рідного краю, ся туга за ним в чужині – туга так
знайома Лесі Українці, що провела все життя,

принаймні, останні десять літ його, провела в теплих краях, задля ради своїх сухот, – відбилися в поемі «Три хвилини». *Жіродіст*, котрий втік від смерті в рідному краю в край чужий, не може побачити своєї непереможної любові до вітчизни, і ані краса місцевості, ні гостинність людей, ані сама небезпека смерті не можуть вдержати його від повороту назад; хай тортури, хай смерть, але в рідному краю, а не на чужині.

Ореолом посмертної слави повиває Леся Українка *таких* своїх героїв, але ж крім них в життю в далеко більшій кількості зустрічала поетеса павших людей, – не могла вона їх не помітити, а помітивши – промовчати.

А ті, так звані «малороси», землячки з цікавими гудзиками, ті зрадники, що продадуть і себе, і народ свій, і свою національність. Ренегатство, дрібництво – це одно з самих болючих питань нашої історії, се пляма, котру не так легко змити, або забути, і котра багатьох сучасних діячів примушує, мабуть, червоніти за багатьох та за дідів своїх, що плазом плазали перед могуттю культури та силою найближчого сусіди.

Ось як писав про се в свій час один з наших гарячих публіцистів – Сріблянський: «Хіба ви не бачите навколо, як *танцюють скрізь героліти* зради, бігають кур'єри русифікації і вносять в усі куточки національного життя трійцю зрадництва: йде проповідь самознищення, відчуження від свого народу, підлабузнювання до переможців і вихваляння самозабуття. Дрібний міщанин, лакей, городський робітник, газетяр, піп, учитель, залізничник, крамар, халамижник, письменник, професор, хазяйствений мужчина – всі вони викоріняють прикмети своєї національності, калічать ту нещасну мову, якою ще уперто розмовляють міліони мужицтва – об'єкта «податних соображеній» і хижацьких спекуляцій різних «дїлових людей», – з лакейською прилизаністю і туподумством поначіплюють на себе панські галстучки, плутаються в панській культурі, як хлопець в батькових штанах, не вмюючи взяти за культурний бік... Зрада своєму імені, зрада своєї оригінальності, достоїнству гадиного повзе і садить скрізь, убиває свої і чужі творчі сили, пожирає духове почуття громадянства і природи... і впину їй нема...».

Не раз підходить Леся Українка в своїй творчості до теми про ренегатство. Ще в перший період своєї творчості вона пише поему, в котрій з пошаною і любов'ю малює народ, що не знав ніколи зрадництва поміж собою, і через те мав силу і повагу між сусідів.

Вдруге вертається Леся Українка до цієї теми в драматичній поемі «На полі крові» (в свій час, к слову сказати, була конфіскована *московськими* властями), героєм котрої є Іуда, що продав Христа,

та ще і з поцілунком. «Убий, заріж, втопи, продай, та хоч без поцілунків,» – каже поетеса вустами прочанина. «Тебе убити мало» (там же).

Мимоволі пригадуються всі оті добродії, що з нахабною сміливістю кричать на весь світ про свою любов до «малоруських пїсен, галушок, вареников», «Шевченковську мову» і т.д. «Убий, заріж, втопи, продай, та хоч без поцілунків»...

Не багато зосталося часу до смерті поетеси, а вона знову вертається до теми про ренегатство в драмі «Оргія». В цій драмі, як помітив Донцов, можна почути прокляття умиравшої поетеси, котра все віддала на *олтарь* рідного краю – талант, і серце, і свої недовгі дні, – тим землякам своїм, що понесли до ворожого табору свої сили, свої знання, свої можливості. *Ніколи Леся Українка не зраджувала Україні, ні задля ради слави*, ні задля ради матеріального добробуту, і огидливі їй були ті, що спокушались за цей дріб'язок продавати рідний край.

Річ іде про дуже нам знайому і близьку річ – конфлікт межі двома культурами – римською – народу переможців, і грецькою – народу подоланого. Експлуатуючи Грецію, забираючи все, що було в Греції надзвичайного, до своїх культурних осередків, допомагаючи тільки тим талантам, котрі йшли на поле римської культури, Рим готує Греції справжню і неминучу духову смерть. І от виступає великий грецький поет Антей, завзятий ворог Риму і запальний патріот свого народу. Не хоче він іти гнати воду на чужий млин, хоча рідний край не може вже йому дати ні *почести*, ні слави, ні навіть хліба. І коли його дружина, котра даремно шукала тої слави в спустошеній Елладі, іде до римлян, щоб так виявить свої здібности і здобути слави, Антей убиває і її, і себе.

«Товариші, даю вам добрий приклад. О, в свій час та, може, і тепер цей приклад і нам був дуже до ладу. Хіба наші національні багатства не вивозились, не розхищались? Чому Київський музей древностей і мистецтва стоїть бідний і нецікавий, а різні Ермітажі, петроградські та московські музеї ломляться від пам'яток стародавньої культури української? – А хіба наші таланти не йшли ганебно вигравати ворогові на роялі, бо не хотіли грати на сопілці? Пригадати... та що пригадувати? Всякий знає і «*Nomina sunt odiosa*».

Наприкінці треба трохи зупинитися на передостанньому творі Лесі «Адвокат Мартіян». Сей твір малює нам страшну картину того, як батько заживо хоронить своїх дітей, хоронить, правда, не в могилі, але що може ще страшніше – ховає в глибині свого власного серця. Ця драма, свідками котрої, так часто ми бували нещодавно... Адвокат Мартіян – се надзвичайно велична, надзвичайно гарна фігура, стовп, «наріжний камінь», на якому стоїть вся громада.

Але для добра цієї громади, він, щоб краще боронити на суді справи громади, мусить ховати своє християнство до того, що діти, бажаючи якогось широкого діла, величних героїчних вчинків, красної страдницької смерті, і не маючи змоги досягти його в господі батька, кидають його, і ідуть – не продовжувать його діло – ні, один до війська – шукати боротьби і, може, смерті, а друга – до язичників, шукати розкошу принадних втіх. І величний стовп, «наріжний камінь» громади лишається на самоті, не маючи нікого, хто б допоміг, хто б міг би бути його наступником.

Так поетеса засудила ціле старше покоління батьків –страхополохів, котрі так ховалися з своїми українськими переконаннями, що часто навіть діти про них лише догадувались... І чи могли діти поважати такі переконання і зрозуміти їх? Засудила поетеса їх за те, що в самій діяльності, в своєму життю і навіть в своїх жертвах на користь своїй ідеї, носили вони зерна зради тієї ж ідеї...

Люби народ свій, служи йому, не зраджуй і поклади, коли треба, життя за нього – ось ті ідеї, чи, вірніше, – одна ідея, якою перейняті твори Лесі Українки. Написані чудовою, зразковою мовою, мистецьким, художнім стилем, твори Лесі Українки завжди справляють глибоке *вражіння* *іменно своєю*, так би мовити, тенденційністю. Але ця тенденційність не була чимось вимушеним, причепленим – вона органічно виливалась з душі поетеси, вона була тільки правдивим виявленням її дум і бажань – душі Лесі, – а засобом було таке огневе, бадьоре слово, що мимоволі кожен читач кориться цієї тенденційності – *сколка* душі Лесі.

19 липня 1913 року померла поетеса. Тихо, під подвійною охороною поліції, одвезли її на Байкове кладовище і там поховали. Замок співець. Але після довго житиме і завжди кликатиме до боротьби і праці за рідний край:

Устань, Ізраїлю! Зори плугами
Се бойовисько, не давай ні кроку
Землі обітованої. Посій
Понад гряницями пшеницю добру!
Відгородись житами від пустині,
Склади каміння все у підмурівки,
Щоб не казали люди: тут руїна,
Щоб мовили: колись тут стане дім!
Чого блукати нам? Чого шукати?
Чи се ж не та земля, що *здобували*
Для нас батьки своєю кров'ю й потом.
(«На руїні»).

В рефераті Є.Онацького «Про творчість Лесі Українки» є ряд неточностей, що стосуються окремих дат та уривків з творів поетеси. виправлення неточностей подаємо в примітках.

Примітки

За джерелом: Історія української літератури: У 8 т. – Т. 5. – К., 1968. – С. 4: рік народження Лесі

Українки – 1871 (С. 356); С. 4: в 9-річному віці Леся написала вірш «Надія» (С. 356), і в тому ж році на Водохрещі у неї дуже промерзли ноги, вона захворіла, й відтоді мала «тридцятилітню війну» з недугою; С. 5: збірка «На крилах пісень» вийшла 1893 р. (С. 358); С. 7 : «Грішниця»: «Я! Що зробив би я? Розруйнував би усі ті храми ваші й піраміди!

Загородив би Ніл і затопив би увесь сей край неволі!»; С. 9. Цикл пісень: «Товарищі на спомин», «Грішниця»(С. 365); С. 9: п'єса – «В дому роботи, в краї неволі»; С. 12: герой Жірондист; С. 15: враження іменем своїм; С. 15: сколка душі Лесі–?

Та за джерелом : Леся Українка: Збір. тв.: У 12 т. –К.: Наук. думка, 1975.

До тебе, Україно, наша бездоляная мати,
Струна моя перша озветься.

І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця полетить в тексті – С. 4.– (Т. 1.–С. 45).

Гаряча іскра палкого жалю...

Чому ж я не плачу? Рясними сльозами... – С.5
– (Т.1. – С. 117).

Сторононько рідна! Коханий мій краю!

Чого все замовкло в тобі, заніміло?

Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... як глухо, як тихо...

Ой лихо! С. 5. – (Т.1. – С.73).

Чом я не маю огнистого слова,

Палкого, чому?

Може б та щира, гарячая мова

Зломила зиму?

І розлягалась би завжди по гаю

Ясна-голосна

Пісня, й роквітла б у рідному краю

Новая весна? С.5. – (Співець. –Т.1.– С. 63).

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні,

Без надії таки сподіватись,

Жити хочу! Геть думи, сумні! С.5. – (Contra spem spero. – Т.1. – С.56).

На с. 7 – в тексті: «...Мене любов ненависті навчила»... «Образу я сльозами зустрічала, І перед кривою схилила я чоло» (Т.1. – С. 135).

Тоді в мене спалахнула ненависть

До тих, що нищили мою любов. – С.7. – (Т. 1.–С. 136).

На с. 7 – в тексті: «Ходи, ми знову на війну зібрались! Не ми уб'єм, то нас вони уб'ють... Ми мусим боронитись, поможи нам! Невже ти будеш остеронь сидіти і споглядать, як ллеться братня кров? Ні, сором се терпіти. Наша смерть научить інших, як треба жити. Ходи, з тобою, певно, й другі підуть... І я пішла...» (Т.1. – С. 137).

...Тепер черга на вас,

На вас, робітники незнані, молодії,

Та тільки хто ви, де? Подайте голос нам!

Невже ті голоси несміливі, слабії,
Квиління немовлят – належать справді вам?
Невже се так?
Що ж, браття, мовчите?...
Подаймо їм великую розвагу,
Скажім і докажім, що ми бойці сами;
А ні – то треба мати хоч ту сумну одвагу –
Сказать старім бойцям: «Не ждїть,
Не прийдем ми!» С.7. – (Т.1. – С.127).
Так, ми раби, – немає гірших в світі!
Феллахи, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас...
Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам,
Не нам, обідраним невільника казати
Речення гордєе: «Мій дом – мій храм...» – С.7-8.
– (Т.1. – С. 130-131).
На с. 9: з драми «Руфін і Прісцілла»:
Єгиптянин: Я й забув, що ми ж таки товариші з
тобою,
Бо маємо ж ми спільний дїм роботи.
Гебрей: Нічого, так і треба;
Я мушу знать, що я тут раб рабів,
Що він мені чужий, сей край неволі,
Що тут мені товаришів нема... (Т.3: Драматичні
твори (1896-1906). – С. 268).
В поемі «На руїнах». – С.10:
Робота наша марна. Хто ж то буде
Носити шати сі, як напруду?
Мій брат в Ассїрії, в ворожїм війську,
Неволячи, в неволі сам загине.
На кого дбати? (С. 168).
–Дбай сама на себе,
То будеш вільна, – перед ворогами
Не скажеш: «Хто мені одєжу дасть?»
Не скаже ворог:»Я тебе вдягаю» (С. 168).
А ти будуй нову для себе хагу,
Не на могилу, на оселю дбай,
Щоб не була чужою в ріднім краю.
Не скажеш ти: «Хто дасть мені притулок?»
Не скаже ворог:»Я для тебе захист!»
Жінка дбає про багаття, котре гасне:
Нащо йому горіти? Жінка дбає
В своїй оселі про багаття хатне... (С. 169).
на с. 9-10: Куди ж тепер той меч?!
Руїні не потрібна оборона...
Розкуй меч на рало. Час настав.
Потрібна оборона і руїні.
Бо прийде ворог і розоре землю,
Насіє збіжжя, і збере жнива,
І буде хлібом люд сей годувати,
І вдруге завоює Палестину, –
Вже без меча, самим блискучим ралом.
Бо скажуть в голос сироти й вдовиці:
Благословенний той, хто хліб дає!
... Чий хліб і праця – того і земля... (С. 171).

на с. 11:
Коли для слави рідної країни
Така потрібна жертва Артеміді,
Щоб Іфігенія жила в сїй стороні
Без слави, без родини, без імення,
Хай буде так...
Аргосе, рідний мій,
Воліла б я сто раз умерти,
Ниж тут жити... (Т.1. – С. 170).
на с. 12 – в тексті:
У поемі «На полі крові»: «Тебе убити мало» (Т.5.
– С. 155). С. 14:
Устань, Ізраїлю! Зори плугами
Се бойовисько, не давай ні кроку
Землі обітованої. Посій
Понад границями пшеницю добру,
Відгородись житами від пустині.
Склади каміння все у підмурівки,
Щоб не казали люди: тут руїна,
Щоб мовили: колись тут стане дїм.
Чого блукати нам? Чого шукати?
Чи се ж не та земля, що здобували
Для нас батьки своєю крив'ю й потом. (Т.3: На
руїнах. – С. 181).

Посилання

1. Войценко О. Профїлі діячів Української Народньої Республіки // *Ukrainica Exiliana* № 5. – 1980. – С.31-34.
2. Онацький Є. У Вавилонському полоні: спомини. – Буенос-Айрес, 1949. – С.3.
3. Онацький Є. Їду до Аргентини. – Вінніпег-Торонто, 1971. – С. 66.
4. Бібліографія праць професора Євгена Онацького: 1917-1964 / Спїлка українських науковців, літераторів і мистців. Уложив М.Гаврилук. – Буенос-Айрес, 1964. – 60 с.

*Казьмирчук М.Г.
Київський національний
унїверситет ім.Т.Шевченка*

СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА ОСВІТИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Людей здавна цікавила історія власного походження та розвитку. Ще й досі будуються, знищуються і знову повертаються з небуття різноманітні теорії та концепції. Представники вітчизняних наукових кіл намагаються за допомогою доступних на сьогодні вдосконалених технічних засобів, теоретичних роздумів і практичних заходів заповнити інформаційну нішу, що утворилася у зв'язку з переворотом наприкінці ХХ ст. суспільної свідомості. Особливо це стало актуальним для